

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ СПРАВ ПРО УСИНОВЛЕННЯ

CURRENT ISSUES OF JUDICIAL REVIEW OF CASES OF ADOPTION

Мудрецька Г.В.,

*кандидат юридичних наук, викладач кафедри цивільно-правових дисциплін
юридичного факультету
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*

Рагімова Е.М.,

*студентка
юридичного факультету
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*

Статтю присвячено аналізу особливостей процесуального розгляду справ щодо усиновлення громадянами України та іноземцями. Проведено аналіз проблем процесуального порядку такого розгляду. Приділено увагу визначенню поняття «усиновлення», визначено перелік випадків усиновлення на підставі рішення суду.

Ключові слова: суд, правосуддя, усиновлення, судовий захист, цивільний процес.

Статья посвящена анализу особенностей процессуального рассмотрения дел касательно усыновления гражданами Украины и иностранцами. Проведен анализ проблем процессуального порядка такого рассмотрения. Уделено внимание определению понятия «усыновление» в контексте норм международного права, а также определен перечень случаев усыновления на основании решения суда.

Ключевые слова: суд, правосудие, судебная защита, гражданский процесс, процессуальная стадия, усыновление.

This article analyzes the characteristics of cases regarding the procedure adopted by citizens of Ukraine and foreigners. The analysis of the procedural issues about the review. Attention is paid to the definition of "adoption" in the context of international law, as well as a list of cases of adoption by a court decision.

Key words: court, justice, judicial protection, civil process, procedural stage for adoption.

Актуальність теми. Вдосконалення системи усиновлення – одне з найважливіших завдань держави і суспільства. Як наголошується в Конвенції про права дитини, об'єктом особливої уваги з боку держави мають бути діти, що живуть у важких соціальних умовах. Щороку понад 12 тис. дітей знаходять покинутими, загубленими, забутими, і майже половина з них – це малюки віком до семи років. Відповідно до ст. 20 Конвенції про права дитини, діти, постійно чи тимчасово позбавлені сімейного оточення, мають право на особливий захист та допомогу з боку держави, яка має забезпечувати соціальний захист дитини, позбавленої родинного середовища. Зараз усиновлена дитина є більш захищеною з точки зору права, оскільки прирівнюється до біологічних дітей, знаходить батьків, родину, сімейний затишок. Однак сьогодні відсутнє належне законодавче регулювання даної сфери правовідносин, в деяких випадках усиновлення не лише не відповідає основному його принципу – відповідності усиновлення інтересам дітей, а й становить загрозу їх життю та здоров'ю, що викликає широку дискусію з приводу доцільності існування інституту усиновлення дітей, зокрема на міжнародному рівні.

Окремі питання усиновлення досліджувались у працях М.А. Гурвіча, В.В. Комарова, Я.П. Зейкана, В.І. Тертишнікова, М.К. Треушнікова, С.В. Курильова, Я.Л. Штутіна, К.С. Юдельсона та ін. Проте низка актуальних проблем удосконалення нормативно-правового законодавства у сфері усиновлення та аналіз перспектив подальшого розвитку сімейно-правових та норм, які регулюють усиновлення дітей в Україні в умовах сьогодення, є недостатньо дослідженими. На теперішній час недостатньо дослідженими залишаються процесуальні питання усиновлення дітей як громадянами України, так і іноземцями. Тому метою даної статті є дослідження актуальних проблем удосконалення нормативно-правового та процесуального законодавства у сфері усиновлення та аналіз перспектив подальшого розвитку сімейно-правових та процесуальних норм, які регулюють усиновлення дітей в Україні.

Виклад основного матеріалу. Створення умов для реалізації права кожної дитини на виховання в сім'ї є однією

з основних засад державної політики щодо соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Станом на 01.01.2015 р. в Україні проживає 90 772 дитини-сироти та дітей, позбавлених батьківського піклування. З них: 77 156 (85%) виховуються в сім'ях громадян України (знаходяться під опікою або піклуванням, проживають в прийомних сім'ях та дитячих будинках сімейного типу) і не можуть бути усиновлені іноземцями; на обліку дітей, які можуть бути усиновлені, в Департаменті захисту прав дітей та усиновлення Міністерства соціальної політики України станом на 01.03.2015 р. перебуває 22 762 дітей. Відповідно, з цих 22 762 дітей 11 661 дитина вже влаштована в сімейні форми виховання, та, відповідно до законодавства України, такі діти можуть бути усиновлені громадянами України, але не можуть бути усиновлені іноземними громадянами; 9 424 дитини – можуть бути усиновлені як громадянами України, так і іноземцями. Водночас 60% з них мають братів та/або сестер [1]. За оперативними даними з областей, станом на 30.12.2014 р. усиновлена 2 101 дитина-сирота та дитина, позбавлена батьківського піклування, з них: громадянами України – 1 582 дитини, іноземними громадянами – 519 дітей [2].

Норми сімейного законодавства, які визначають умови і судовий порядок усиновлення, спрямовані на те, щоб у результаті його здійснення дитина опинилася в сім'ї, де мають бути створені усі необхідні для її повноцінного розвитку умови. Водночас усиновлення відповідає й інтересам усиновлювачів, адже воно дає можливість людям, які не мають своїх дітей, задовольнити природне почуття батьківської любові й створити повноцінну сім'ю.

На разі чинне законодавство неоднозначно дає визначення усиновленню, розглядаючи його лише як прийняття усиновлювачем у свою сім'ю особи на правах дочки чи сина, здійснене на підставі рішення суду. Аналіз діючого сімейного законодавства України, наукових розробок, поглядів та перш за все функцій, які виконує цей правовий інститут, свідчить про необхідність вважати усиновлення багатоаспектним правовим явищем, яке, з одного боку, є формою влаштування дітей, позбавлених батьківського

підкування, водночас юридичним фактом, а з іншого – комплексним сімейно-правовим інститутом, а також сімейно-правовими відносинами, які складаються між усиновленням та усиновлювачем.

Слід погодитись з твердженням Т.А. Стоянової про те, що усиновлення є засобом реалізації права двох (усиновлюваного та усиновлювача) або трьох (усиновлюваного та двох усиновлювачів) осіб на сім'ю, яке закріплюється в Цивільному та Сімейному кодексах України. Така позиція пояснюється в першу чергу метою усиновлення, що полягає в забезпеченні дитини сім'єю. В свою чергу, усиновлювач також приймає дитину на правах сина або дочки і, таким чином, створює або збільшує свою сім'ю [3, с. 4].

Особливості справ про усиновлення полягають у тому, що на відміну від інших цивільних справ їх предметом є встановлення усиновлення, що, по суті, є вирішенням долі дитини; дана категорія справ порушується не тільки громадянами України, а й іноземними громадянами; обов'язковими суб'єктами судочинства в цих справах є ряд державних органів, зокрема, органи опіки і піклування, Державний департамент з усиновлення та захисту прав дитини, дитячі будинки тощо.

Особливістю даної категорії справ є також і дотримання заявниками обов'язкової досудової процедури, яка складається із звернення до відповідних державних органів, а також до установ, де утримується дитина, та отримання від цих установ відповідних документів, які є передумовою для звернення до суду та доказами. Зазначений комплекс особливостей суттєво відрізняє справи про усиновлення від інших категорій справ, які розглядаються в порядку цивільного судочинства, тому в процесі їх розгляду та вирішення судами виникає чимало проблемних ситуацій, вирішення яких не завжди передбачено законодавством. Як наслідок, в деяких випадках, судами виносяться незаконні та необгрунтовані рішення про усиновлення.

Запровадження судового порядку усиновлення пояснюється й тим, що оскільки метою цього юридичного акту є охорона інтересів дітей, він повинен контролюватися державою. У зв'язку з необхідністю вирішення під час усиновлення складних питань цивільне процесуальне законодавство регламентує судовий розгляд і вирішення пов'язаних з ним справ у порядку окремого провадження за заявою особи, яка бажає усиновити дитину.

Усиновлення на підставі рішення суду охоплює такі випадки: 1) усиновлення в Україні її громадянами дитини, яка також є громадянкою України; 2) усиновлення в Україні її громадянами повнолітньої особи, яка також є громадянкою України; 3) усиновлення в Україні іноземцями та особами без громадянства дитини, яка є громадянкою України; 4) усиновлення в Україні дитини, яка є іноземкою і проживає на території нашої держави, громадянами України або іноземцями та особами без громадянства.

Для справ про усиновлення громадянами України характерними процесуальними наслідками є виникнення процесуальних правовідносин між судом та суб'єктами усиновлення, виникнення провадження у справі та продовження розвитку процесу, початок перебігу процесуальних строків. Особливістю справ про усиновлення є відсутність таких матеріально-правових наслідків відкриття провадження у справі, як початок перебігу строків позовної давності у зв'язку з тим, що до сімейних правовідносин позовна давність не застосовується. Окрім зазначеного для справ про усиновлення громадянами України, неможливе застосування строків позовної давності внаслідок того, що в такому порядку розглядаються справи про підтвердження наявності або відсутності усиновлення, а позовна давність є строком для звернення за захистом порушеного або оспорюваного права.

Враховуючи процесуальні особливості справ про усиновлення дітей громадянами України, виділяються передумови права на звернення громадян до суду із заявою

про усиновлення, дотримання яких є обов'язковим для порушення справи: 1) наявність правоздатності та дієздатності; 2) підвідомчість справи суду; 3) юридична зацікавленість заявників; 4) дотримання правил підсудності; 5) належне оформлення заяви про усиновлення (оплата судового збору, подання копій в залежності від кількості зацікавлених сторін).

Є недостатньо дослідженими процесуальні питання усиновлення дітей іноземцями. Усиновлення дітей громадянами інших держав підпорядковується низці вимог, що виключають вільне розпорядження долею дитини. Існування цих правил пояснюється, зокрема, прагненням запобігти перетворенню дітей на товар, предмет наживи для тих, хто готовий вчинити такий злочин.

Кількість дітей, які усиновлюються іноземцями щороку, зменшується: 2005 р. – іноземними громадянами усиновлено 2 012 дітей, 2013 р. – 806 дітей, 2014 р. – 674 дитини. До кінця 2015 р. очікується дещо більше 500 міждержавних усиновлень, і це буде найнижчий показник за всю історію міждержавного усиновлення в Україні. Прогнозується збереження тенденції на зменшення міждержавних усиновлень і в 2016 р. [1]. Така ситуація не відповідає завданням демографічної політики України, тому держава повинна створити таку систему захисту прав дітей, перш за все дітей-сиріт, позбавлених батьківського піклування, за якої б Україна поступово втратила статус країни-донора в галузі міжнародного усиновлення.

Однак ставлення до міжнародного усиновлення є неоднозначним як серед фахівців, так і серед простих громадян. Це зумовлено тим, що даний інститут тісно пов'язаний з правовими, економічними, соціальними, демографічними аспектами розвитку нашого суспільства, а також, що найголовніше, із суспільною мораллю.

Так, в законодавстві України встановлена низка особливостей, які слід враховувати при здійсненні усиновлення іноземними громадянами:

1) іноземці можуть усиновити українську дитину лише після вичерпання національних можливостей її влаштування в сім'ю;

2) переважне право на усиновлення дитини – громадянина України мають іноземці, які є родичами дитини, громадянами держав, з якими Україна уклала договір про надання правової допомоги, подружжя;

3) для здійснення усиновлення іноземцями дитина має пробути не менше одного року на обліку у урядовому органі державного управління з усиновлення та захисту прав дитини;

4) іноземні громадяни не можуть усиновлювати українських дітей віком до одного року [4, с. 95–100].

Усиновлення на підставі рішення суду охоплює такі випадки: 1) усиновлення в Україні її громадянами дитини, яка також є громадянкою України; 2) усиновлення в Україні її громадянами повнолітньої особи, яка також є громадянкою України; 3) усиновлення в Україні іноземцями та особами без громадянства дитини, яка є громадянкою України; 4) усиновлення в Україні дитини, яка є іноземною і проживає на території нашої держави, громадянами України або іноземцями та особами без громадянства [5].

Інститут усиновлення покликаний забезпечити нормальне сімейне життя і виховання дітям, які не мають батьків або позбавлені батьківського піклування з інших причин. Усиновлення провадиться у найвищих інтересах дитини для забезпечення стабільних та гармонійних умов її життя. Причому законодавство не встановлює обмежень щодо усиновлення дітей за ознаками раси, національності, ставлення до релігії.

Складність усиновлення, обтяженого іноземним елементом, викликана й тим, що для регулювання цієї сфери правовідносин застосовується не лише національне законодавство, а й міжнародні та міждержавні нормативно-правові акти, які мають свої особливості. Так, Гаазька

конвенція встановлює перевагу внутрішньодержавного усиновлення. Однак слід звернути увагу й на те, що Гаазька конвенція встановлює рівні права іноземців і громадян країни, з якої походить усиновлювана дитина. Крім того, норми конвенції встановлюють остаточність згоди країни походження дитини на усиновлення, а приймаюча країна не зобов'язана давати таку згоду, навіть може встановити випробувальний термін. Все це свідчить про недосконалість норм міжнародних актів, що призводить до порушення прав усиновлюваних дітей.

З огляду на всі вищезгадані проблеми та на значущість самого інституту усиновлення вбачається за необхідне:

1) розмежувати повноваження органів державної влади в сфері усиновлення та їх посадових осіб;

2) встановити сувору відповідальність за порушення нормативно-правових актів, що регулюють дані правовідносини;

3) встановити громадський контроль дотримання прав та інтересів дітей – громадян України при міжнародному усиновленні;

4) легалізувати діяльність комерційних агентств у сфері усиновлення з іноземним елементом.

Для виконання цих завдань та подолання недоліків при правовому регулюванні усиновлення з іноземним елементом слід: розробити типовий договір про правову допомогу в цій сфері; продовжувати практику укладання багатосторонніх договорів з іноземними державами; розробити окремий закон, що регулював би сімейні відносини з іноземним елементом, в тому числі й відносини, що виникають з приводу міжнародного усиновлення.

Входження України до європейського правового простору вимагає урегулювання правовідносин щодо усиновлення на сучасному рівні, який відповідав би світовим стандартам. Так, 15 лютого 2011 р. Верховна Рада України прийняла Закон № 3017-VI «Про ратифікацію Європейської конвенції про усиновлення дітей». Від імені України Конвенція була підписана 28 квітня 2009 р. Головною перевагою Конвенції є те, що вона встановлює сучасні пра-

вові стандарти у сфері усиновлення, у відповідність з якими мають бути приведені законодавства держав-учасниць у сфері усиновлення.

Конвенція закріплює, що дитина внаслідок усиновлення має набувати статусу повноправного члена родини та, відповідно, таких самих прав та обов'язків, як і діти усиновлювача (усиновлювачів). Усиновлювач (усиновлювачі) мають батьківську відповідальність стосовно дитини, а правові відносини між дитиною та її батьком, матір'ю та сім'єю походження припиняються (ст. 11). Положеннями Конвенції визначаються загальні вимоги до умов дійсності усиновлення, переліку осіб, які повинні надати згоду на усиновлення, вимоги до усиновлювачів, а також наслідки усиновлення. Саме ці положення Конвенції є обов'язковими, з огляду на їх важливе значення для встановлення таких правил усиновлення, яке б здійснювалося з дотриманням найвищих інтересів дитини.

Висновки. Таким чином, можна зазначити, що аналіз чинного законодавства з питань усиновлення, а також практики його застосування дає підстави для висновку про те, що як в теорії, так і в практиці відсутній єдиний механізм вирішення справ про усиновлення, не всі положення законодавства регулюють правовідносини усиновлення у відповідності до міжнародних стандартів. Проблемними залишаються питання, які виникають в процесі як національного, так і міжнародного усиновлення, що проявляється у недосконалому законодавстві щодо усиновлення, зокрема, у неконкретності окремих норм законодавчих актів, які регулюють процес усиновлення; розбіжності трактування чинного законодавства всіма учасниками процесу усиновлення; корупції на всіх етапах усиновлення дітей; відсутності методичних матеріалів, посібників, збірників по юридичним, психологічним, медичним аспектам усиновлення; недостатньому фінансовому стимулюванні потенційних національних усиновителів; відсутності цивільного контролю за процесом міжнародного усиновлення, за діяльністю агентств, асоціацій, перекладачів, довірених осіб усиновителів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Міжнародне усиновлення в Україні. Ситуація в Україні щодо усиновлення дітей: МЗС [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mfa.gov.ua/ua/consular-affairs/adoption>.
2. У 2014 році усиновлена 2101 дитина-сирота та дитина, позбавлена батьківського піклування / Урядовий портал Мінсоцполітики [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=247882509.
3. Стоянова Т.А. Процесуальні особливості розгляду справ про усиновлення громадянами України : автореф. дис. ... к. ю. н. : спец. 12.00.03 / Т.А. Стоянова ; Нац. ун.-т «Одеська юридична академія». – Одеса, 2009. – 17 с.
4. Деркаченко Ю. Правова забезпеченість і соціальна обумовленість міжнародного усиновлення / Ю. Деркаченко // Юридична Україна. – 2006. – № 4. – С. 85–100.
5. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 р. № 1618-IV (зі змінами і доповненнями) // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 40–42. – Ст. 492.